

Eugen MUNTEANU

O revelație documentară: 17 scrisori inedite ale lui G. Ivănescu către Eugeniu Coșeriu (I)

E.M. – profesor la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, director-fondator al Școlii Doctorale de Studii Filologice (2005-2009), profesor invitat la Universitățile din Jena și Viena, director al Institutului de Filologie Română „Al. Philippide” din Iași (2009-2013). Principalele lucrări: *Aeterna Latinitas* (1997); *Introducere în lingvistică* (2015); *Lexicologie biblică* (2008). A coordonat proiectul „Monumenta linguae Dacoromanorum” (2009-2015, 15 volume tipărite) și ediția critică a versiunii „Nicolae Spătarul Milesescu” a Vechiului Testament (2016, 2060 p.).

A tradus și comentat texte de Sf. Augustin, Thomas de Aquino, Swedenborg, Jean-Jacques Rousseau, Rivarol, Wilhelm von Humboldt, Iacob Grimm, Ernst Renan, Eugenio Coseriu și Hans-Georg Gadamer.

În urmă cu un an, sub titlul *O scrisoare inedită a lui Gh. Ivănescu către Eugeniu Coșeriu*, am publicat în revista de față (nr. 3-4, anul XXVIII/2018, p. 88-93) o scrisoare inedită, din anul 1947, a lui G. Ivănescu, adresată prietenului său mai tânăr, Eugeniu Coșeriu. Nu mai reiau acum numeroasele informații referitoare la prietenia de o viață dintre cei doi mari învățați, pe care le-am adunat și interpretat într-o serie de articole, ale căror date bibliografice le-am indicat în prezentarea scrisorii menționate mai sus. Din interviuri, din diferite fragmente memorialistice, din propriile relatări ale celor doi mari lingviști, din puținele scrisori care au fost publicate deja, din amintirile și evocările numeroșilor lor discipoli, ca și din propriile amintiri – căci am avut imensul privilegiu de a mă fi aflat sute de ore în preajma fiecăruia dintre cei doi! – eram deja în posesia datelor necesare pentru a contura imaginea unei mari prietenii și a marii afecțiuni care îi lega pe cei doi magiștri ai mei. Diferența de vârstă de nouă ani și faptul că G. Ivănescu (1912-1987) era asistent universitar în perioada ieșeană a lui Eugenio Coșeriu (1921-2002) au fost factori care au determinat ca relația lor să evolueze de la poziționarea

magistru-discipol către o prietenie deplină și matură, între doi bărbați care își recunosc reciproc valoarea și înțeleg să-și împărtășească idealurile la un înalt nivel de exigență.

Părea că esențialul a fost spus și scris în această privință, când, iată că ne este dat să trăim o surpriză de proporții: *descoperirea a nu mai puțin de 17 scrisori absolut inedite* ale lui G. Ivănescu către Eugeniu Coșeriu. Meritul acestei descoperiri îi revine prof. Johannes Kabatek, succesor al lui Coșeriu la catedra din Tübingen, actualmente profesor de romanistică la Universitatea din Zürich. Ajutat de asistenta Cristina Bleorțu, prof. Kabatek a inițiat clasificarea și scanarea imensei corespondențe coșeriene (dacă am înțeles bine, peste 25.000 de scrisori). Între aceste zeci de mii de scrisori se află și cele șaptesprezece epistole pe care le prezint acum. Mulțumesc cu multă căldură prof. Johannes Kabatek pentru amabilitate și, cu deosebire, doamnei Cristina Bleorțu pentru eforturile deosebite pe care le-a făcut ca să-mi transmită forma scanată a scrisorilor.

Este vorba, așadar, de un număr de scrisori, trimise de G. Ivănescu nefericitului său discipol și prieten aflat în exil, mai întâi în Italia, apoi în Uruguay și, în cele din urmă, în Germania, în anii 1941 (trei scrisori), 1942, 1943, 1957 (două scrisori), 1961, 1963, 1973, 1977, 1980, 1981, 1982, 1986 și una, nedată, expedită din Freiburg, probabil prin anii 1983-1984.

Foarte bogat și divers, conținutul scrisorilor este deopotrivă plin de dramatism, reflectând, în manieră epistolară și prin prisma unei personalități de excepție, indirect și cu discreție, aproape întreaga istorie a României de pe parcursul perioadei comuniste. Cele mai vechi epistole, din 1941, sunt scrise și expediate într-un moment în care cei doi prieteni aveau 29, respectiv 20 de ani! Ultima scrisoare, cea din 1986, a fost scrisă și expedită de Ivănescu cu câteva luni înainte de a muri!

Prin amabilitatea dlui Alexandru Bantoș, voi publica în „Limba Română” de la Chișinău, rând pe rând, scrisorile, însoțite de câte o scurtă prezentare și de note și comentarii absolut necesare înțelegerii adecva-

te a textelor. În transcriere, voi respecta cu scrupulozitate litera textului, inclusiv ortografia originală, cu adaptări neesențiale, care nu alterează cu nimic aspectul specific al limbii și stilului lui G. Ivănescu.

Normele de transcriere ale textelor ivănesciene le-am definitivat și explicat în *Nota asupra ediției* la ediția nouă, pe care am dat-o, împreună cu Lucia-Gabriela Munteanu, la *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iași, 2012), capodopera lui G. Ivănescu. Cititorul interesat în detalii de acest tip este rugat să consulte volumul menționat. Am revenit însă, modificând decizia noastră inițială, la păstrarea unor iteme ortografice, pe care le-am considerat importante, ca „mărci” personale ale autorului. De exemplu, pe urmele profesorilor săi A. Philippide, G. Ibrăileanu sau Iorgu Iordan, G. Ivănescu folosea în scris exclusiv litera **î** (inclusiv în cuvintele *romîn, romînesc, romînește!*) și formele *sînt, sînteți, sîntem*. Știind cât de mult ținea Ivănescu la păstrarea acestei vechi tradiții ieșene, am menținut, în transcriere, formele respective, cu excepția familiei etnonimului *român*, cu o încărcătură simbolică specială.

Unele scăpări de punctuație sau de litere au fost îndreptate tacit! Între paranteze pătrate [] am indicat numărul paginii documentului editat, precum și câteva întregiri ale prescurtărilor. Am aplicat sistemul de citare actual, curent în publicațiile științifice academice.

La data când scrisoarea a fost scrisă și expediată, G. Ivănescu era asistent la Catedra de limbă română a Universității din Iași, iar tânărul Coșeriu se afla de câteva luni la Roma, în căutarea unui program de studiu ferm. Fusese student la Iași din 1939 și până în 1940, când a plecat în Italia cu o bursă acordată de statul italian, la recomandarea lui Iorgu Iordan. O mare parte a informațiilor concrete furnizate de Ivănescu (suplinirile la catedră ale lui Ilie Minea și Iorgu Iordan, detaliile despre tinerii Pasăre și Marin etc.) sunt absolut inedite. Tonul discursului epistolar, este, după cum se poate vedea, părintesc, dar încurajator și optimist. Încurajările hiperbolice adresate tânărului discipol și planul de studiu uriaș pe care Ivănescu i-l trasează pot părea himerice sau lipsite de realism doar pentru cineva care nu cunoaște natura tita-

nică a celor doi prieteni. Bibliografia indicată este una „la zi”, iar sinteza doctrinelor lingvistice, cu cele șase școli sau direcții de gândire, este precisă și își păstrează și astăzi, în cadrul istoric dat, veracitatea. Încrederea nestrămutată în destinul propriu de om de știință, constatăm, era, și în tinerețea sa, la Ivănescu, aceeași pe care i-au cunoscut-o, mai târziu, apropiații. Nu este deloc riscant să afirmăm că entuziasmul specific al asistentului de la Iași și convingerea sa că doar o lingvistică integratoare, pe baze antropologice, va fi lingvistica viitorului, ca și un cult al muncii științifice, să se fi transmis ucenicului de la Roma. Cum se va vedea și din scrisorile pe care le vom publica în continuare, prietenia dintre cei doi avea deja un trecut și va dura toată viața lor.

1.

[1^r]

Iași, 30 Martie 1941

Dragă Domnule Coșeriu,

Te rog să nu fii supărat că-ți răspund așa de târziu la scrisoarea pe care mi-ai trimis-o din Roma. Sînt cam neglijent în ceea ce privește corespondența și alte cîteva lucruri, deși în general mă îndemn spre ordine. Am fost apoi și foarte ocupat (și nu numai cu teza de doctorat, pe care o transcriu încă, dar și cu alte lucruri care mă pasionează), iar în jumătatea a doua a lunii am avut și o mare supărare în familie. În Februarie am fost de asemenea extrem de ocupat vreo săptămînă cu examenele parțiale de filologia română, căci dl Minea¹, care fusese însărcinat cu ținerea examenelor, a lăsat totul pe seama mea. Cred că știi că la 1 Martie dl Iordan² a revenit la catedră. Anul acesta are un curs de sintaxă. Dar, în sfîrșit, iată că îți răspund. Numai că n'o să-ți pot scrie despre toate cele ce mă rogi, căci ar trebui să ajung la cine știe cîte zeci de pagini. Dintr-o scrisoare trimisă lui Pasăre³, am aflat că muncești extrem de mult, că te ocupi cu o mulțime de limbi și alte materii. Bine faci că treci prin toate, numai că pînă la urmă va trebui să te fixezi la vreo cîteva din acestea. Îți spun aceasta nu ca să te descurajez – n'aș putea fi capabil de asta –, ci numai ca să-ți pot fi de folos. Mai întîiu munca excesivă – căci așa am avut impresia din scrisoarea cătră Pasăre – să nu

te slăbească și să [1^v] nu te surmeneze. Apoi studiul unora din limbile pe care le urmezi la Roma l-ai putea face și mai târziu, în țară sau chiar în străinătate, fără profesor. Nu ești cu mult mai tânăr ca mine ca să nu fii grăbit în ceea ce privește studiul unor limbi. Va trebui deci să te gîndești ce limbi să studiezi deocamdată la Roma. Nu uita că în Roma e păcat să stai numai cu cartea în mînă, cum am făcut eu cînd eram la Paris. Ți-o spun pentru a te preveni de greșelile în care am căzut eu cînd eram de 22 de ani. Sînt bucuros însă și să te felicit că te ocupi și cu lucruri atît de îndepărtate de cercul intelectualilor noștri, precum sînt chestiunile arabe. După cîte înțeleg, ai de gînd să te specializezi în astfel de lucruri? Orizontul persano-arab și chiar turc ar avea nevoie de un om care să se ocupe cu ele din toate punctele de vedere. Bineînțeles, n'ar trebui să te ocupi numai cu ele. Ai putea să fii de exemplu în același timp [2^v] un mare romanist. Și noi, românii, n-am avut pînă acum nici măcar un romanist de renume mondial. E bine să ne gîndim la o organizare a științei în România, dacă vrem să ne impunem mai mult în cultura europeană. Eu sînt convins că Marin⁴ va fi un foarte bun indoeuropenist, și el va fi marele indoeuropenist pe care-l va da România. Eu mă voiu ocupa cu slavistica. Am și reluat luna asta studiile de slavistică pe care le-am părăsit de ani de zile. Bineînțeles, mă voiu ocupa și cu limbile romanice, probabil cu cele orientale (it[aliana] și rom[âna]). Cred că în cel mult doi ani aș ajunge să dau cîteva lucrări fundamentale în slavistică. Coșeriu ar putea să fie marele romanist pe care-l va da România și poate și un mare orientalist. De altfel, lumea arabă și turcă au avut atîte legături cu sfera romanică, încît parcă aș fi ispitit să nu compar prea mult aceste domenii. De bine de rău, în ceea ce privește lucrurile indiene, îl avem pe Mircea Eliade⁵. Ne trebuie însă cineva care să se ocupe cu Orientul ceva mai apropiat de noi. Dacă te vei hotărî pentru aceste două domenii despre care-ți vorbesc, atunci toată activitatea de la Roma ar trebui să ți-o organizezi din punctul lor de vedere. Dealtfel, nu știu cît timp vei sta [2^v] acolo. Poate la toamnă te întorci în țară. Și n-ar fi rău, ți-ai pune la punct situația universitară de la noi. Dar dacă nu mai ai perspectiva de a te întoarce în Italia la anul, cu atît mai mult ar trebui să te limitezi la lumea romanică și la cea arabă. Sînt de părere să lași deci la o parte slavistica, albaneza și alte asemenea lucruri. Va trebui însă să te ocupi cu literaturile romanice, cu filosofia. Nu uita să vizitezi și monumentele Romei, iar la vară împrejurimile ei. Deaceia

nu-ți voiu trimite cursul de Fiziologia sunetelor, pe care mi-l ceri. Să nu înveți această știință la Roma (sau mai bine în Italia), unde nu există o tradiție și o școală în fonetică. O vei învăța de la mine, când te vei întoarce la Iași. Dealtfel, e și mai puțin importantă față de atâtea lucruri câte poți face la Roma. Dacă vrei să te informezi, caută în Grammont⁶, *Traité de phonétique*, și în Battisti⁷, *Fonetica generale* (Milano, Hoepli). Dimpotrivă, istoria lingvisticii este bine s'o cunoști. Îmi cei și chestiuni generale de indoeuropenistică. Nu ți le voiu da nici pe acestea. Îți voiu vorbi pe scurt numai despre școlile lingvistice.

[3^v] Dela 1876 la 1905 a fost stăpînă în știința limbajului concepția neogramaticilor. Deși limbajul era socotit fapt spiritual, era tratat totuși ca un fapt natural. De aceia se vorbea de legi fără excepții, care-l guvernează, prin care se înțelegea[u] mai ales legile fonetice. Fonetica evolutivă și morfologia erau mai ales ramurile științei limbajului pe acea vreme. Vocabularul unei limbi nu era studiat decît din punct de vedere al etimologiei. Cei mai de seamă lingviști sînt Brugmann⁸ în indoeuropenistică (cu Leskien⁹) și Meyer-Lübke¹⁰ în romanistică. Am uitat să-ți spun că, pe lîngă schimbările fonetice, neogramaticii mai admiteau, ca pe un proces (schimbare) important în viața limbii, analogia, fenomen psihic bazat pe asociația cuvintelor în mintea individului vorbitor. Ascoli¹¹ (evreu italian) și Schuchardt¹², care au activat în aceiași vreme, au avut unele rezerve. După 1905, apar următoarele școli și curente lingvistice: **1**) Școala idealistă, inițiată de Vossler¹³, supt influența lui Croce¹⁴. Vossler admite că limba este artă, deci, ca și aceasta, intuiție, că, fiind fapt spiritual, nu poate fi concepută ca natura, determinist, adică stăpînită de legi, ci ca un fapt liber. De unde el concludă că între legile fonetice și analogie nu este deosebire. Schimbările fonetice sînt spirituale, nu mecanice. Schimbările limbii sînt provocate de afect. Cu vremea, își pierd valoarea afectivă. Cu expresiile afective (arta = afect) se ocupă stilistica. Cu celelalte gramatica (sau, i s-ar putea spune, lingvistica). Vossler e creatorul stilisticii. Dar pentru el toată lingvistica este stilistică, căci la origine limba este expresie afectivă. Leo Spitzer¹⁵ este cel mai de seamă adept al lui Vossler. **2**) Școala lingvistică franceză de la Geneva, [3^v] creată de F. de Saussure¹⁶. Elevii acestuia sînt Bally¹⁷, Sechehaye¹⁸ (citit: *seșê*). Saussure susține că există două realități lingvistice: vorbire (= actul lingvistic individual) și limbă (o realitate ideală, norma lingvistică, colectivă). Lingvistica trebuie să se ocupe nu-

mai cu limba. Lingvistica comportă apoi o diviziune fundamentală: lingv[istica] statică, când descrii limba într-un anumit moment (deci vechea gramatică, descrierea sistemului într-un anumit moment), și lingvistica evolutivă, care urmărește un element lingvistic de-a lungul timpului, din limba mamă, în limba fiică. Aceste idei au fost acceptate de elevii săi. Bally este, în același timp cu Vossler, creatorul stilisticii. Spre deosebire de Vossler, el însă nu se ocupă decît cu limba vorbită, nu și cu cea a scriitorilor. **3)** Școala lingvistică de la Paris, creată de Meillet¹⁹, cu cîteva idei din tinerețe ale lui F. de Saussure. Limba este un fapt social și un sistem. Definiția faptului social este ca la Durkheim²⁰: un fapt exterior nouă și care exercită o constrîngere asupra noastră, așa că îl respectăm, îl acceptăm. Meillet a crezut și că poate crea o nouă disciplină, lingvistica generală, care să se ocupe cu legile generale de evoluție a limbajului. Asemenea legi se deosebesc de cele fonetice ale neogramaticilor, pentru că nu se referă la o singură limbă și la un anumit timp, ci sînt valabile pentru mai multe limbi și timpuri. Exemple: *p, t, k* intervocalice nu pot suferi (acolo unde suferă [*4^r*] o asemenea schimbare) decît prefacerea în *b, d, g*, adică eufonicizarea lor. **4)** Geografia lingvistică, creată de Gilliéron²¹. **5)** Metoda „cuvinte și lucruri” (Wörter und Sachen), inițiată de nemți (Meringer²², Meyer-Lübke²³ și alții). **6)** Școala neolingvistică. Această ultimă școală nu e propriu-zis o școală, un nou curent, căci e prea puțin originală față de idealismul lui Vossler. Ea se întîlnește numai în Italia și e mai mult un nume. Fac parte din ea: Bartoli²⁴, Battisti²⁵ și Bertoni²⁶; ultimul se consideră de altfel idealist. Caracteristica ei cea mai de samă este că ei consideră legile fonetice ale neogramaticilor nu ca legi, ci ca fenomene asemănătoare cu analogia, deci spirituale. Încolo, între ei sînt mari deosebiri. Să urmărești la Roma concepția lui Bertoni. Să te duci la cursurile lui.

Față de toate aceste școli lingvistice, Philippide²⁷, ale cărui idei n’au făcut școală, susține următoarele: schimbările fonetice nu-s psihologice, ca orice fapt din natură, și sînt datorite anume schimbării bazei de articulație, prin care se înțelege organele articulatorii. Și organele articulatorii se schimbă, cu vremea, la același popor, de aceia și sunetele vorbirii se vor schimba. Dar schimbările fonetice se înțelege că-s [*4^v*] numeroase atunci cînd o limbă trece de la un popor la altul (de ex. cînd latina a trecut la diferitele popoare romanizate). Limba deci nu e fapt spiritual (fapt voit de om, produs al libertății omului), ci un produs al

legilor care guvernează lumea, e natură, și anume un fapt biologic, de același fel cu organele omului. Ea e în legătură cu rasa, adică variază de la rasă la rasă (de fapt de la un conglomerat de rase = națiune, la alt conglomerat de rase). În evoluția lingvistică se observă schimbările rasiale. Numai în limbile literare avem și fenomene determinate de om. Concepțiile mele, care sînt influențate de ale lui Philippide, nu ți le mai comunic, căci nu avem vreme, și apoi nici n'ar fi acceptate de către lingviștii cu care ai a face. Dacă vrei să te informezi mai pe larg, caută la biblioteca Școlii Române pe Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice*²⁸.

Închei această scrisoare care a devenit prea lungă. Te rog să-mi răspunzi cît mai curînd. Să nu faci ca mine și să întîrzi. Eu am așteptat de altfel să-mi mai scrii, chiar fără a-ți fi scris eu mai întîi. Eram dornic să am vești despre ceea ce faci și gîndești la Roma. Să nu interpretezi „tăcerea” ca un fel de dezinteres. Îți doresc putere de muncă și rezultate frumoase.

G. IVĂNESCU

Note și comentarii

¹ Ilie Minea (1883-1943) a fost profesor la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Catedra de istoria românilor. A condus, în calitate de director Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași.

² Iorgu Iordan (1888-1985) a fost profesor la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, (1926-1946), profesor la Universitatea din București (1946-1962), membru al Academiei Române, ambasador al României la Moscova (1945-1947).

³ Nu am reușit să aflu detalii despre această persoană. Pasăre pare să fie un coleg de la Iași al lui Eugeniu Coseriu și, implicit, student al lui Gh. Ivănescu.

⁴ Reiau aici informațiile pe care le-am sintetizat, cu privire la acest personaj, în articolul *Corespondență inedită, primită de Gh. Ivănescu de la Theofil Simenschy*, publicat în nr. 5-6, anul XXVIII/ 2018 al revistei „Limba Română”, nota 19: Demetrio Marin a studiat filologia clasică la Iași, încheind cu un doctorat în anul 1944, pentru ca din 1947 să se stabilească în Italia, unde a devenit profesor la Universitatea din Bari. Recent, în limba română i-au fost publicate câteva cărți, între care două despre poetul latin Ovidius, iar alta despre relațiile cu India ale lui Eminescu.

⁵ Mircea Eliade (1907-1986) a fost un reputat om de știință și scriitor român, profesor de istoria religiilor la Universitatea din Chicago.

⁶ Maurice Grammont (1866-1946) a fost un lingvist francez, profesor la Universitatea din Montpellier, specialist în fonetică și în studiul comparativ al limbilor indo-europene vechi. Tratatul de fonetică menționat de Ivănescu a apărut în anul 1933.

⁷ Carlo Battisti (1882-1977) a fost profesor de lingvistică generală la Universitatea din Florența. Lucrarea menționată de Ivănescu a apărut în 1938.

⁸ Karl Brugmann (1849-1919) a fost un lingvist german, profesor la Universitățile din Freiburg și Leipzig, specialist în studiul comparativ-istoric al limbilor indo-europene, unul dintre reprezentanții proeminenți ai Școlii Neogramatice de la Leipzig.

⁹ August Leskien (1840-1916) a fost unul dintre reprezentanții de seamă ai Școlii Neogramatice, specialist în studiul comparativ al limbilor baltice și al celor slave, profesor la Universitățile din Jena și Leipzig.

¹⁰ Wilhelm Meyer-Lübke a fost un romanist german, membru proeminent al Școlii Neogramatice, profesor la Universitățile din Jena, Viena și Bonn.

¹¹ Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907) a fost un reputat lingvist italian de origine evreiască, profesor la Universitatea din Milano; prin studiile sale aprofundate asupra dialectelor limbii italiene este socotit drept unul dintre fondatorii dialectologiei.

¹² Hugo Schuchardt a fost un romanist german, profesor la Universitățile din Halle și Graz, membru marcant al Școlii Neogramatice, profesor și prieten al lui A. Philippide.

¹³ Karl Vossler (1872-1949) a fost un filolog german, profesor la Universitatea din Würzburg, specialist în estetică și istoria literaturilor romanice, adept și continuator al ideilor lui Benedetto Croce.

¹⁴ Benedetto Croce (1866-1952) a fost un filosof italian, specialist în estetică și în teoria artei, ministru al educației naționale în guvernul italian.

¹⁵ Leo Spizer (1887-1960) a fost un romanist german, profesor la Universitățile din Marburg și Köln, considerat unul dintre creatorii stilisticii lingvistice.

¹⁶ Ferdinand de Saussure (1857-1913) a fost un lingvist elvețian, specialist în lingvistică comparată indo-europeană, profesor la Universitatea din Geneva, considerat creatorul structuralismului lingvistic.

¹⁷ Charles Bally (1865-1946), lingvist elvețian, adept al lui Saussure și coeditor, alături de Albert Sechehaye al celebrului *Curs de lingvistică generală* (1916) al maestrului lor, Ferdinand de Saussure.

¹⁸ Albert Sechehaye (1870-1946) a fost un lingvist elvețian, profesor la Universitatea din Geneva, coeditor, alături de Charles Bally, al *Cursului de lingvistică generală* (1916). Este considerat unul dintre creatorii stilisticii lingvistice.

¹⁹ Antoine Meillet (1866-1936) a fost un lingvist francez, specialist în istoria comparată a limbilor indo-europene, profesor la École pratique des hautes études și Collège de France, la Paris.

²⁰ Émile Durkheim (1858-1917) a fost sociolog francez, socotit unul dintre creatorii acestei discipline, profesor la Sorbona.

²¹ Jules Gilliéron (1854-1926) a fost un lingvist de origine elvețiană, considerat unul dintre creatorii dialectologiei moderne, profesor la École pratiques des hautes études de la Paris.

²² Rudolf Meringer (1859-1931) a fost un lingvist austriac, specialist în studiul comparativ-istoric al limbilor indo-europene, profesor la Universitatea din Graz.

²³ Wilhelm Meyer-Lübke (1861-1936) a fost un lingvist german, considerat cel mai important romanist al vremii sale, profesor la Universitățile din Jena și Viena, membru al academiilor de științe din Prusia și Saxonia.

²⁴ Matteo Bartoli (1873-1946) a fost un lingvist italian, socotit unul dintre creatorii geografiei lingvistice, autor al primului atlas lingvistic al limbii italiene, profesor la Universitatea din Torino.

²⁵ Carlo Battisti (1882-1977) a fost un lingvist italian, specialist în dialectologie și toponimie italiană, profesor la universitatea din Florența și membru al Academiei italiene de litere (*Accademia de la Crusca*).

²⁶ Giulio Bertoni (1878-1942) a fost un filolog italian cu preocupări multiple, lingvist și critic literar, profesor la Universitatea Sapienza din Roma.

²⁷ A. Philippide (1859-1933) a fost un lingvist român, specialist în istoria limbii române, considerat creatorul școlii lingvistice ieșene, profesor la Universitatea din Iași și membru al Academiei Române. Este considerat inițiatorul școlii lingvistice ieșene. Pentru recepțarea și dezvoltarea ideilor profesorului său de către Gh. Ivănescu, vezi mai ales Carmen Gabriela Pamfil, *Doctrina lingvistică a lui A. Philippide reflectată în opera lui G. Ivănescu*, în vol. *Români majoritari, români minoritari. Interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice*, Editura Alfa, Iași, 2007, p. 321-331.

²⁸ Vezi supra, nota 2. Iorgu Iordan a fost profesor al lui Gh. Ivănescu la Universitatea din Iași. Lucrarea menționată de Ivănescu, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice*, Iași 1932, a cunoscut și două versiuni în limba engleză (1937 și 1970), una în germană (1962) și una în italiană (1973), devenind astfel, probabil, cea mai cunoscută operă a unui lingvist din România.